

**КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ**

ФАКУЛЬТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

ИНСТИТУТ ПРОБЛЕМ БЕЗОПАСНОСТИ И СОТРУДНИЧЕСТВА

РЕСУРСНЫЙ И ИНФОРМАЦИОННЫЙ ЦЕНТР О НАТО

**РОЛЬ СУВЕРЕННОГО КАЗАХСТАНА В
ОБЕСПЕЧЕНИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**

Алматы 2011

СОДЕРЖАНИЕ

Сборник материалов международной научно-практической конференции «Роль суверенного Казахстана в обеспечении региональной безопасности в Центральной Азии», 15 апреля 2011

Рекомендовано к печати Ученым советом факультета международных отношений КазНУ им. аль-Фараби, протокол № 9 от 18 мая 2011

Ответственный редактор:
доктор исторических наук, профессор К.И. Байзақова.

Рецензенты: Т.С., проректор КазНУ им. аль-Фараби
ответственное слово

РАЗДЕЛ I. ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ: РЕГИОНАЛЬНЫЕ ПАРАМЕТРЫ БЕЗОПАСНОСТИ

Д-р Малмер Халворсен Чрезвычайный и Полномочный Посол Королевства Норвегии в Казахстане	10
Закеева Ж.К. Роль Казахстана в укреплении системы региональной безопасности	12
Байер Шабаль Евразийско-Кавказско-Центризм и строительство региональной оси в «Обновленной Азии»	20
Ис. Жаңық-то Безопасность и многосторонность в Центральной Азии в начале XXI века	25
Шакиров К.И. Система государственных органов: институционализации и безопасности	32
Байзақова К.И. Вопросы обеспечения безопасности в Центральной Азии в контексте развития евразийской интеграции	37
Губайдуллина М.Ш. Центральная Азия перед вызовами безопасности второго десятилетия XXI века	44
Дамулин М.Т. Приоритеты внешней политики Казахстана на современном этапе	51
Кукеева Ф.Т. Евразийская безопасность: новая инициатива Казахстана	68
Джанитбаева К. Центральная Азия: региональные параметры экономической безопасности на примере Казахстана	74
Балдыбаева С.Х. Информационная безопасность РК в эру глобализации	87
Исова Л.Т. Органы Азии аймақтық қауіпсіздік кешенін құру мәселелері	98
Әлімбаев А.Р. Аймақтық қауіпсіздік мәселесіндегі Қазақстандық ұстаным	107

Сборник материалов международной научно-практической конференции «Роль суверенного Казахстана в обеспечении региональной безопасности в Центральной Азии», 15 апреля 2011. – Алматы, 2011. – 293 с.

ОРТАЛЫК АЗИЯДАҒЫ АЙМАҚТЫК КӘУІПСІЗДІК КЕШЕНІН КҮРҮ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ОА төңірегіндегі геосаяси жағдай соңғы 20 жылда біршама өзгеріске ұшырады. Әлемдік саясаттың сұбыектілері өздерінің ОА мүдделеріне есебімен аймақтағы күштердің тік бұрышты тұзу сызығын құрды. Ол бір жағынан Ресей, екінші – Қытай, үшінші – ислам әлемі, төртінші – Батыс. Осы жағдайдың өзінде әр жақтың ықпал ету ара салмағы аймақ елдеріне қатысты үнемі өзгеруші сипат алып отыр. Бірақтар факторлардың ара салмағына қарай барлық мүдделі «күштер орталығының» белсенді саясат жүргізу мүмкіндігі мен шынайы геосаяси салмағы да қарқынды өзгерді. Аймаққа деген мүдделер дамуын мөлшерлі түрде алты кезеңге бөлуге болады:

- 1) 1991-1993 жж.
- 2) 1993-1995 жж.
- 3) 1995-2000 жж.
- 4) 2000 – 2001 ж. 11 қыркүйегі.
- 5) 2001 ж. 11 қыркүйегі – 2005 ж.
- 6) 2005 ж. – бүгінге дейін.

Жалпы, мұндай геометриялық сарптапмалық геосаяси мүдделер тоғысының аймақтық дәрежесі Орталық Азияға қатысты элемент жетекші күштердің саяси ұстанымдарының басты күшісіздік мәселесі төңірегінде аса күрделі деуге болады. Қазіргі геосаяси ұстанымдар тоғысы аймаққа қатысты басты көрсеткіш болып отырған күшісіздік саясатының белсенді құрамына айналудымен ерекшеленеді.

2000 жылдар Орталық Азия төңірегіндегі геосаяси жағдайдың сапалы өзгерістері қатарын біріншіден, Орталық Азияға қатысты АҚШ, Ресей, Қытай, Еуропалық Одақ секілді ірі геосаяси акторлар арасындағы өзара жабандық контекстін өзгертуі құраса, екіншісін, Орталық Азия (оның ішінде Каспий аймағы мен Кавказ бөлігіне қатынастағы) ірі геосаяси күштердің саясаттары мен үшінші аймаққа қатысты ірі АҚШ, РФ, КХР, Еуропалық Одақ елдерінің орташа аймақтық Ұлытау, Пәкістан, Иран, Түркия секілді орташа геосаяси акторлармен қарым-қатынасының өзара Орталық Азия елдерінің өзіндік бағытында түзетуі құрады.

Осы кезеңде Орталық Азия төңірегіндегі және ішкі геосаяси жағдайларға тиесілі және жанама әсер етуші факторлар қатарына Ауғанстан мен Ирактағы АҚШ және оның одақтастарының қатысуымен

еркін алған әскери қатығыстарды, сонымен бірге Тауу Шығыстағы жағдай, халықаралық ланкестікпен күресті, ОПЕК-тің мұнай саясатын, ірі қалықты және коммуникациялық жобаларын (Баяу - Тбилиси-Джейхан, Ресей-Жапония, Қазақстан-Қытай құбыр желістері) НАТО мен ЕО ұлғаюы, ланкестікпен қиындықтарды интеграция саясатын, ТМД елдеріндегі биік

сұйық жүйелердің алмасу үдерістерін жапқызуға болады.

Орталық Азия күшісіздіктің «ішкі дәрежесі» бұл аймақтағы көшбасшы мемлекет Қазақстаннан баяса, әлсіз мемлекеттердің құрылымы ретінде анықталады. Әлсіз және күшті мемлекеттердің спектрі мынадай

- Азаматтық қоғам және үкіметтік мемлекеттер арасындағы совиосаяси бірлік дәрежесімен;
- Мемлекет және ұлт арасындағы сәйкестік дәрежесімен;
- Мемлекет ісін ететін мемлекеттік дәрежесі және ішкі тәртіптің тұрақтылық дәрежесімен [2];

Орталық Азия мемлекеттері біржелекі дәрежеде болмақса да, әлсіз мемлекеттер болып табылады. Талдап айтқанда, ақылды да, тар дәрежеде аларға совиосаяси байланыстылықтың төмен дәрежесі, әрекет етуші саяси жүйелердің әлеуметтік базасының тым тар болуы (әсіресе, «орталық» тараптардың тарапынан) (бұл Қазақстан үшін аз дәрежеде) сипатты. Тұрақтылықтың көпшілігі саяси аялтыя жағдайында болып тұрады. Ұлттық біржелекілік бұл аймақта әлсіз. Мысалы, Өзбекстан мен Түркіменстандағы саяси репрессиялық аппараттық дамуындағы, Орталық Азия мемлекеттері мемлекеттік жетімсіздігін сезінді: өйткені, мемлекеттік және үкіметтік құрылымдар өзіндік жетістіктерде болмағандықтан да сұбыектілік акторлар өздерінің күшісіздігін немесе мемлекетке ықпал етуді қамтамасыз ету формулы іспетті құрылған.

Тәжікстандағы азамат соғысы Орталық Азия мемлекеттердің күшісіздік динамикасын түсіну үшін көрсеткіштік үдеріс ретінде мысал болға алады. Ол мемлекеттің әлсіздігі мемлекеттіліктің күйреуіне дәлел алып келу мүмкін екендігін дәлелдеген болатын.

Аймақтағы жетекшілік ететін мемлекет түрлері аймақтық күшісіздік динамикасын тұрпатына ерекше ықпал етеді. Орталық Азия мемлекеттерінің

- Сыртқы күштердің енуіне салыстырмалы түрде ашық қалдырады;
- Күшісіздік динамикасын анықтауда маңызды рөл атқаратын сұбы-мемлекеттік акторлар үшін кеңістікті ашық қалдырады.

- Секьюритизлену тұжырымын құрады [2].

Осындайша Орталық Азия мемлекеттерінің әлсіздігі, бұл тұстаны күшісіздік динамикасын сұбы-мемлекеттік, аймақаралық және жабандық

дережеде қалыптасды.

Орталық Азия мемлекеттерінің өзара қатынасы — әлсіз мемлекеттердің құрылымы мысалында, яғни ОА мемлекеттерінің күш оның шекараларынан ары аспайтындығына негізделген, сондай-ақ ОА-ның аймақтық кәсіпсіздіктің «мәнді құрылымды» кешен ретінде қалыптаспағанын анықтайды.

Аймақтық кәсіпсіздіктің кешені теориясы кешен ішкі құрылымымен қатар, ішкі шекараларында иеленуге тиістігін сипаттайды. Аймақтық кәсіпсіздік кешенінің мәндік құрылымы төрт өзгермелі фактымен құрылды: олар аймақтық кәсіпсіздік кешені көршілерінен жіктеліп, шекара аймақтық кәсіпсіздік кешені екі немесе бірнеше автономды бірліктерге тұрғытпес анархиялық құрылым; бірліктер арасындағы бөліністі қаптаптыра полярлық; бірліктер арасындағы достық және қастықты қаптаптыра құрылымның әлеуметтік жобасы.

Аймақ мемлекеттерінің әлсіздігі мен биліктің мини-кешені оларды шекараларын нақты анықтауға жағдай тудырмай отыр. Бұл мәселе Орталық Азияға қатысты ерекше орын алатын.

• Ауғанстан болса, ұзақ уақыт Шығысаяқаттық Оңтүстікаяқатты және Таршынықтық аймақтық кәсіпсіздік кешендермен Кеңестік одағы одан кейін Ресей және Орталық Азия арасындағы оқшау ретінде болып келді және бола беруде. Сонымен қатар, Ауғанстан назарды мемлекет бола отырып, мемлекеттен гөрі шағын-кешен ретінде оқшауға функциясын атқарған және атқаруда.

• Келесі кавказдық шағын-кешен /кәсіпсіздік құрылымдық өрес аймағы ретінде, Орталық Азия бірқатар елдері және Ресей, Иранмен бірге Азербайжанды да қамтып отырған Каспийлік құрылымдық емес аймақтық кәсіпсіздіктің шағын-кешені. Каспийлік шағын кешен кәсіпсіздікте бағам бірлігін ұсынатын Орталық Азия мен Кавказды байланыстырады. Алайда, бұл шағын кешеннің мемлекеттерінің Каспий теңіретіндегі өрлеу мүддесі жаңа сәтте, көлік және энергетикалық мүмкіндіктердің негізінде болғандықтан, кәсіпсіздік саласындағы маңыздылық немесе саяси кәсіпсіздік приоритеттер аз мөлшерде сипатталады [3].

Орталық Азия үшін Ауғанстан және Кавказ шағын кешендерінің маңыздылығы сонымен қатар, орталықаяқаттық шағын кешенді және мемлекеттермен бірлігін немесе Ауғанстанның (Өзбекстан мен Тәжікстанның) және Кавказдың (Қазақстан мен Түркіменстанның) шағын кешендеріне бірлігіннің сыртқы трансформациясының мүмкіндігі болып саналады.

кәресі Ауғанстандағы оқшаулық функциясы қаншалықты сақталатын дегісіе тәуелді.

Аймақтық кәсіпсіздік кешенінің ішкі өзара әрекетіне байланысты мыналарда оған кіретін сыртқыға қарағанда ішкі қатысушылардың аралықты көрсетілген Орталық Азия кіретін мемлекеттердің жағдайы, олардың мемлекетаралық бәсекелестікке қатысу мүмкіндігі шешуші жағдайлы көрсетілді. Шекара мәселесін жеке бөліп қарайтын болса, Өзбекстан мен Қазақстан арасындағы, Қырғызстан мен Тәжікстан арасындағы шекара дауы, Ташкент және Бішкек арасындағы су ресурстары арқылы күш қолдану арқылы шешілме келуге дейін әкеліп соқтырған қалатын.

1997-1998 жж. қабылданған Қазақстан, Өзбекстан және Қырғызстан арасындағы мәңгілік достық жөніндегі Келісім мен Орталық Азия аймақтық кәсіпсіздік жүйесін құруға байланысты шаралар жөніндегі Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан, Өзбекстанның Біріккен елдері мемлекетаралық қатынастарды реттеуге бағытталса, 1999 жылы және кейінірек қабылданып (мысалы, 2000 ж. Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан, Өзбекстан арасындағы танкестіктеп, саяси және діни экстермизммен, трансұлттық ұйымдасқан қылмыспен және трактіктық пен кәсіпсіздіктің өзгеше кәсіптерімен күресте бірлесіп әрекет ету) қол қойылған құжаттар «халықаралық кәсіпсіздіктің жаңа өлшемдері» аталатын жинақтық сипатталады [1].

Малшы, Орталық Азия мемлекеттерінің өзара әрекеті ішкі шағын кешеннен гөрі, сыртқы ұнақуларға қарсы тұруға максатталып, қазіргі кезеңте Орталық Азия мемлекеттері арасындағы достық және қастық қатынастарды мен полярлану туралы айтудың қажеттілігін тудырмай отыр.

Орталық Азия аймақаралық дәреже мынадай бірқатар факторлармен:

• Орталық Азияның Қазақстаннан басқа, мемлекеттерінің әлсіздігі мен қысық күштердің ашық енуіне салыстырылды түрдегі ашық мини-кешенің қауіпкерлігіне сәйкес.

• Орталық Азияның Қазақстаннан басқа, мемлекеттерінің әлсіздігі мен қысық күштердің ашық енуіне сәйкес, оларды аймақ аралық дәрежеге жеткізуге, олармен бірге оларды аймақ аралық дәрежеге жеткізуге.

• Орталық Азия мемлекеттерінің шекараларының нақтыланбауы аймақтық кәсіпсіздіктің көрші кешендерінен аймақтық жіктелудің сырттай трансформациялағанда мүмкіндік тудырады.

нақты данкестікке қарсы компанияларға тартылудың отыр тұжырымының болмауы сыртқы сипаттан көрі, ішкі көпірсіздік маңыздылығын тудырды бар. Орталық Азия Ресейдің басты сыртқы акторы болып саналып отырған, сонымен қатар елге мемлекет дәрежесінде болуы да. Ресейдегі секьюритилге/секьюритилгебүе үдерісі мемлекеттік саясатқа әртүрлі ықпал ететін сұб-мемлекеттік акторлар арқылы жүзеге асауда.

Ресейге қарағанда Қытай – жетекшілігі түрлі мықты мемлекет. Алайда, Қытай үшін динамикаға қарағанда, оны Орталық Азиямен байланыстыратын ішкі, аймақтық және жаһандық дәрежелер аса маңызды. Қытайдың еркесілеп бара жатқан ақаулы, оның аса көлемді дәрежеде Шығыс пен Оңтүстік Азияны жалғайтын Азиялық сүпердержав орталығына айналуын көрсетті тұр. Бірақта, Қытай орталықтанған Азиялық аймақтық көпірсіздік кешінін құруға соншалықты күші жоқ. Сонымен бірге, Қытай ықпалының еркесілеуі оны АҚШ-тың мүлкін болатын «тең бәсекелес» жөніндегі пікірталасның нысанасына алығанда. Көпірсіздіктің Шығыс-Азиялық аймақтық кешініне АҚШ-тың «Адрын сұғуы» олардың аймақтағы жағдайы және Жапониямен байланысы Қытай және олардың арасындағы секьюритилгебүе арқылы дауда.

Орталық Азияда Ресей мен Қытай бірлесіп әрекет етеді. Бастапқыда Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан мен Тәжікстан арасындағы шекара мәселелерін реттеу мақсатында жұмысы үйлестірілген Шанхай ұйымы қазіргі уақытта данкестігімен, нарқосуда және фундаментализм, сепаратизммен күреске ынталымақтауға бағдарланған. Жаһандық дәрежеде бұл ынталымақтық Ресейдің Орталық Азиядағы көшбасшылығын Қытайдың мойындауына негізделген.

АҚШ динамикасы Орталық Азиядағы көпірсіздік динамикаларымен тоғысады. Ең басты аймақаралық дәреже – Ташуғыстық, Шығыс-Азиялық және Оңтүстік-Азиялық аймақтық көпірсіздік кешінілермен, жаһандық дәрежеде – АҚШ-тың ұлы державалар – Ресей, Қытай, ЕО мүлкіндігінің өзара әрекеті, сонымен бірге, мысалы данкестік, жаппай қырғын-жою қаруларының таралуы, ұйымдасқан қылмыс және нарқотиптік секілді жаһандық мәселелердің ортақ реттеуі тоғысу деңгейлерін анықтайды.

2001 жылдың 11 қыркүйегіне АҚШ реакциясы оның Орталық Азиядағы қатысуын күшейтті, осы қатысумен қарама-қайшылықты да шешеністіріп жібереді. Бірінші топ «данкестікке қарсы соғыс» АҚШ-ты Орталық Азияға тартты. Келісетін түсініксіз АҚШ-тың Орталық Азиядағы жеткілікті шектеулі әскери қатысуы аймақаралық, жаһандық дәрежедегі динамика өзгерістерін тудырғанымен, ішкі жағдайға ықпал етпеді. Осылайша, АҚШ өзін әрекеттерімен Орталық Азияның оқиғалық сипатын тереңдетіп жіберді. Егер АҚШ шағын-кешендегі қатысуын аса

тереңдетіп жіберер болса, Орталық Азия аймақаралық және жаһандық бәсекелестіктің геосаяси сахнасына айналары да мүмкін.

Еуропада, кешенік кешіністің кейінгі секілді, аймақтық және жаһандық дәрежелер тығыз байланысқан. Аймақтық динамика ұлы державалардың пайда болуымен анықталады. Ресей мен Қытайдың Орталық Азиядағы қатысуының АҚШ және ЕО-Еуропа қатысуы олардың жаһандық дәрежеде болуымен байланыстырылып, құрылымдық байланыстағы олардың қатысуының қажеттілігін аса маңызды еместігімен айқындалады [2].

Мемлекеттік емес, трансұлттық және сұб-мемлекеттік бірліктердің қатықаралық қатынастардың акторларына айналуына уақыт, кешенік, және ресурстардың ықпал ету қажеттілігі бар. Мемлекеттік емес акторлар саяси (мысалы, данкестік ұйымдар) немесе экономикалық (мысалы, ұйымдасқан қылмыстық топтар немесе трансұлттық компаниялар) мақсат-мүддегі болып келеді. Кейбір мемлекеттік емес акторлар сұб-мемлекеттік (қандар, зиялылар) болып табылады да, жиі ішкі сипатта не болады. Өзгеш мемлекеттер де олар мемлекеттік институттарға сіңіп, оны атмастыруға талпынады. Орталық Азияда мұндай факторлар дәстүрлі де, сонымен бірге мемлекеттердің модернизация үдерісінде шағын-кешен ретінде де қалыптасуы мүмкін. Мысалы, тұрысқан-жершілдік (Тәжікстандағы автогтар) және жершілдік (Ташкенттік, Самарқандық) және өзге де Өзбекстандағы қандар) дәстүрлі акторларға жағдайы Жанадан қалыптасқан елдің ішкі өміріндегі зиялы топтарда сұб-мемлекеттік акторлардың қатысушысы ретінде, көпірсіздік динамикасының қалыптасуына тікелей ардақушы болып табылады. Алайда, сұб-мемлекеттік акторлардың күші Орталық Азия мемлекеттері шекараларынан аса шыға қойған жоқ.

Өзге де мемлекеттік емес акторлар, мысалы, трансұлттық компаниялар, трансұлттық ұйымдасқан қылмыс және «халықаралық данкестік» мемлекеттік еместігінен де басқа, сонымен бірге трансұлттық сипатта не болуымен де, ішкі ғана емес, аймақтықта және жаһандықта динамикаға ықпал ете отырып, олардың арасында байланыс орнатады. Мысалы, Өзбекстандағы Ислам қозғалысы нақты территориялық сипатта не, бірақта бұл қозғалыс трансұлттық болып табылады, сондай-ақ оның аймақаралық дәрежелегі өзара әрекетсіздік сипатта, аймақтық көпірсіздік қардылыма да сілтесіміз түсінікті болмайды. Тағы бір жағынан, шағын-кешен мемлекеттері «халықаралық данкестік» секілді мәселелермен бетпе-бет келмесе де, олардың әлсіздігі бұл акторлардың динамикасына кешендік құруы обден мүмкін. Тәжікстан тәжірбесі көрсеткендей, аса әлсіздігінен мемлекет өзіннің территориясында трансұлттық топтардың өмір сүруіне жағдай тудырады. Трансұлттық акторлар сонғы жылдары ішкі және аймақтық болымыстардан ысырыла отырып, біртіндеп жаһандан

